

4.

Az irodalmi fordítás mint adaptáció és interpretáció

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

1. Fordítói nézőpontok és az *Anna Karenina* (Németh László, Gy. Horváth László)

A hermeneutika felfogása szerint a fordítás mint a sokszorosíthatóság tevékenysége másodlagos vagy utólagos mozzanatként fogható fel egy nyelvi-mediális történelembe. Ilyen értelemben átkódolás, adaptáció két nyelv között. Az irodalmi fordítás azonban interpretáció is, nem választható el az olvasás fenomenológiájától. Ebben a fogalomkörben a dinamikus temporalitás azt jelenti, hogy az idő függvényében maga a fordító–olvasó koronként más és más értelmet tulajdoníthat az eredeti szövegnek. Egy-egy fogalom más és más jelentésképzést indít el. Ha egy újabb fordító másképp értelmezi a forrásnyelvi szöveg jelentését, akkor a végeredmény sajátos célnyelvi szöveg lesz. A dinamikus temporalitás és a kognitív szemantika játszik közre a változtatási folyamatban. Ezt mutatja be fordításstilisztikai elemzésünk Németh László *Anna Karenina*-fordítása (1951) és a mű legújabb Gy. Horváth László-féle (2021) újrafordítása alapján.

2025 márciusában emlékeztünk Németh László (1901–1975), a 20. század kiemelkedő publicistája, regény- és drámaírója halálának 50. évfordulójára. Németh László – híres regényei és drámái mellett – elkötelezett volt a műfordítás elmélete és gyakorlata mellett. Részben kényszerből, részben kenyérkereset céljából fordított például angolból, norvégból, sőt szláv nyelvekből is. Az ő nevéhez fűződik az orosz Lev Tolsztoj *Anna Karenina*, Alekszej Tolsztoj *Első Péter* című regényének fordítása is. Németh László az írói pályájáról írt az *Életemről, munkáimról* című művében így vallott az írói, alkotói és fordítói munkáról: „Végül is jól jártam, jelentéktelen ember létemre egy nagy ügyre akasztottam magam, s ez megemelt, szakadatlan tanulássá tette az életem, minden napomnak adott célt, felső világítást, s ha követtem is el hibát benne, a lelkiismeretemet nem kellett közben túlságosan megterhelnem” (Németh 2001: 12). Ezt mondta az *Anna Karenina* 1951-ben megjelent fordítása kapcsán is. „A *Karenin Anná*-t több mint fél évig fordítottam, aztán csaknem fél évig tartott a fordítás megkívtatott átdolgozása. [...] Mintegy huszonöt éve az *Anna Kareninán* tanultam oroszul, s amióta a közeledő front a nyelvtanulás ihletője lett, ezen tanítottam másokat” (Németh 1975: 28).

Lev Tolsztoj 1873 és 1877 között született klasszikus műve az 1878-as megjelenése után tíz évvel magyarul is az olvasó kezébe került Ambrozovics Dezső,

majd Bonkáló Sándor tolmácsolásában. A 20. század új szövegvariánsát hozott. A második világháború utáni, sokáig egyetlennek számító átültetés 1951-ből Németh László nevéhez fűződik. Az író a gyakran „gályarabságnak” tekintett műfordítói munkát laboratóriumi kísérlettel nemesítette. Publicisztikája e témakörben mind a világirodalomban „benne levés”-t, mind a magyar nyelv lehetőségeit, a fordítás célnyelvi alapvetéseit érinti. Gondolatait a 21. század fordítástudománya alapján is értékesnek, a kultúráközvetítés napjainkban is megszívlelendő modelljének érezhetjük. „Az, hogy a fordítás művészet-e, amelyben a fordító egyénisége, ösztöne érvényesül, vagy tudomány, amelynek a szabályait meg lehet tanulni, az dönti el, hogy az elem adott szöveg, mint egy integrálási feladat, mennyire írja elő a helyes megoldást” – írta Németh László 1963-ban. Ilyen értelemben számára a fordítás nem csupán adaptáció egy másik nyelvre, hanem interpretáció is.

A fordítás technikai, grammatikai eszközei kapcsán Németh az anyanyelv sajátosságaira is kitér. A magyar anyanyelv stilisztikai eszközrendszerére is értékelő pillantást vet, amikor azt mondja, ha az ember a magyar nyelv erejére gondol, alig juthat más eszébe, mint a tömörsége. A magyar nyelv ezt a tömörséget főként az igéjének köszönheti. Milyen hajlamok dolgoznak ebben a tömörítésben? A nyelvbe színt, érzékiséget csak a főnevek, melléknevek s igék visznek, a többi szó természetűtől fakó: zenéje lehet, de színe nincs. Minél nagyobb egy nyelvben az igék, főnevek aránya, annál több reménye van a ragyogásra. A magyar nyelv nem tesz nemi különbséget a főnévvel jelölt dolgok közt. Ennek a hátrányát viszont alig érzik. Amit sajnál, tán annyi, hogy a harmadik személyben nincs az ő névmáshoz egy nőnemű „ő” is, akkor társalgásban nem kellene mindig kiírni, hogy férfiről vagy nőről beszélünk-e (vö. Németh 1963: 361–365). De talán nem a morfológiai különbségek a szembetűnők a fordításban, hanem a nyelvhasználat kognitív szemantikai szintje. Az a képalkotási folyamat, amely időről időre megújítja a nyelvről alkotott összbenyomást akár fordításról, akár nyelvhasználatról essen szó.

Németh László külön kitér a fordítások javításának fontosságára. „A fordítói munka legfontosabb része, nálam legalábbis: a javítás, [...] a nyers fordítás javítása nemcsak mennyiségre kívánta a legtöbb időt, ezen dőlt el a fordítás minősége is. Nagyobb sértést lektor nem követett el velem szemben, mint az, aki megkérdezte: nem történt-e itt tévedés, nem a nyersfordítást küldtem-e be neki?” (Németh 1963: 368). Vagyis a gondos lektori előkészítő munka – a háború után nyilván számos magyar-orosz kétnyelvű, szakavatott irodalmár bevonásával – fontos része volt az írói igényességnek az Anna Karenyna tolmácsolásakor is. Mégis azt vesszük észre, hogy a későbbi kiadások módosítottak az 1951-es szöveg alaphelyzetén, és a 21. század elején az elektronikus könyvtárban is közreadott utolsó szövegváltozat némiképp eltér a korábbi, például 1964-es kiadástól (Tolsztoj 1964). Bár a kor elismert és költőként is neves orosz fordítója, Lányi Sarolta azt mondta Németh László fordításáról, hogy „élvezetes, ahogy a magyar szépprózába oltja” Tolsztoj művét, mégis történelem változtatások.

2021-ben – az addig etalonnak számító, Németh László tollából megjelent első kiadás után hetven évvel – Gy. Horváth László új fordítása kerülhetett a magyar olvasó kezébe (Tolsztoj 2023). Gy. Horváth úgy jellemzi a saját és a háború utáni évek kiadói–fordítói koncepcióját, hogy „inkább szemléletbeli a különbség köztem és általában az 50-es években fordítók között. Náluk a szoros szövegtisztelet tényleg nem dominál. Azt hiszem, benne lehetett a kor levegőjében, vagy egyenesen kiadói elvárás volt: okítsuk a népet, adjuk a kezébe a klasszikusokat, de úgy, hogy értse is. Tegyük könnyen emészthetővé a mondatokat” (Jánossy 2023). Gy. Horváth nem akar stilizálni, hanem mai nyelvezettel, de az eredetihez hűen akarja Tolsztojt visszaadni. A 70-es években mintegy ezer kisebb-nagyobb javítást tettek a filológusok Németh László szövegén, de ő csak azt akarja, hogy „jó legyen, korszerű legyen, ugyanakkor, amennyire lehet, hű az eredetihez” (Mihalovich 2021).

Elemzésünkben tehát nem lexikális hibákat keresünk, hanem olyan tendenciákat, amelyek felismerhetők az adaptációnak szánt Németh László-i 1951-es fordítás, a közbülső módosítások és Gy. Horváth László 2021-es szövegvariánsa között. A tendenciák – véleményünk szerint – a kultúraszemiotikát és a nyelvhasználat változásának fogalmi metaforáit érintő jelentésképzés körébe sorolhatók.

2. A nyelvi formák kultúraszemiotikai változása. A cím és a mottó szemiózisa

Az *Anna Karenina* cím tulajdonnév. A főhős neve és a regény címe Németh László fordításában a magyar latin betűs átírással szerepel *Anna Karenina* alakban. Az *Anna Karenina* korábbi fordításaiban *Anna Karenina*, *Karenina Anna*, *Karenin Anna* formákkal találkozunk (oroszul: *Анна Каренина*). Mindegyik koncepció megmagyarázható. Az oroszban a névadásnak megfelelően a keresztnév megelőzi a családnevet, amelynek a végén az *-a* képző a férjezettségre utal. Ezért a szórendi variánsok hol az orosz, hol a magyar névadási szórendet követik. Hol megőrzik, hogy elhagyják a magyar *-né* képzőnek megfelelő *-a* toldalékot. Az *Anna Karenina* névforma és regénycím Gy. Horváth László 2021-es újrafordítása óta a magyar olvasónak talán fel sem tűnő változtatás. Gy. Horváth fordítása a betű szerinti átírás helyett az orosz kiejtés szerinti, fonetikai átírást választja a családnev esetében. Ennek az „ny” betűs, kiejtést követő változatnak akár nyelvi formában rögzült jelértékű, szemiotikai funkciója is lehetne arra utalva, hogy „Így ejtik ki az oroszok!”, ilyen a szó orosz eredeti hangzása. Feltéve, ha a mai magyar olvasó számára ennek még relevanciaértéke lenne. De 1989 után az oroszul beszélők száma oly mértékben csökkent a magyar befogadókörben, hogy egy hang kiejtése mint az orosz nyelvre utaló jeltárgy ma aligha érvényesül. A jel – jeltárgy – jelentés szemiózisa, jelentésképzése csak nagyon szűk, ma már oroszul csak kevesen értő magyar olvasók rétegében tud végbemenni (vö. Kroó 2020). Egyedül a fordító azon koncepciója nyer itt kifejezést, hogy a címadásban a beszélt nyelvi eredetihez hű legyen. A befogadó jelentésképzését is magába foglaló

szemiotikai funkció elenyészővé vált. Itt nem hiányosságról, nem teljesülő elvárásról van szó, hanem a mai befogadói horizont változásának leképeződéséről.

Igazat kell adnunk azoknak a filológusoknak, akik úgy látják, hogy a fordítást, de különösen az átváltási műveleten túl más szabályozók által is meghatározható műfordítást úgy tekinthetjük, mint egy műalkotást, mint egy szimbólumokból összeálló szöveget, amely szimbólumokba a befogadó a maga módján helyettesíti be a tartalmat. A többértelműség a művészi alkotás lényegi oldala. Értelmezésen, jelentésen olyan asszociációkat és képzetsorokat értünk, melyek ezekhez a szimbólumokhoz kapcsolódnak. A fordítás és a befogadás esetében is művészeti szimbólumok szó szerinti és átvitt értelemben vett „lefordításáról” van szó nyelvi, asszociációs és elvont képzetsorokra. A művészi alkotás és a műfordítás is esztétikai jel (vö. Kulcsár Szabó 2000: 255–286).

Az *Anna Karenina* első fejezete előtt, amely az Oblonszkij házaspár konfliktusáról szól, az orosz eredetiben egy mottó olvasható. Gy. Horváth László ezt a mottót – a súlyát mintegy megemelve – az első fejezet előtt a regény szöveg-egésze elé helyezi át. Magának a helynek a megváltoztatása önmagában is értelmezhető interpretációként, mivel így a szentenciát a családtörténetek mindegyikére kiterjeszti. Ennek a mottónak a jelértéke a nyelvi, grafikai alakokkal összefüggésben is többretegű. Az orosz anyanyelvű olvasó számára már a szóalakok archaizmusa alapján világos, hogy bibliai szövegről van szó. A magyar fordítások a nyelvi formának ezt az adaptálását nem tudják megoldani.

- a) *Мне отмищение, и Аз воздам.* (Tolsztoj 2025/a)
- b/1) *Enyém a bosszúállás, és én megfizetek.* (Tolsztoj 1964: 5)
- b/2) *Enyém a bosszúállás, és én megfizetek.* (Tolsztoj 2025)
- c) *Enyém a bosszúállás, én megfizetek.* (Tolsztoj 2021: 5)¹

Az orosz anyanyelvű számára egyértelmű, hogy ez a mottó nem mai orosz nyelven íródott. Az egyházi szláv nyelv szóalakjai körülbelül úgy hatnak rá, mintha a magyar olvasó az *Ómagyar Mária-síralmat* látná betűhű közléssel áttördelve.²

*Volek syroilm thudothlon
syroilmol sepedyk.
buol ozuk epedek.*

Volék siroilm tudotlon.
Siroilmol sepedik,
buol oszuk, epedek,
(Pais Dezső fordítása)

¹ Itt és később az *Anna Karenina*-példák sorrendje a következő:

a) az orosz eredeti a https://azbyka.ru/fiction/anna-karenina/?full_text=1 elektronikus könyvtár alapján,

b/1) Németh László 1964. kiadású variánsa,

b/2) a Németh László-fordítás <http://mek.oszk.hu-n> elérhető változata (2025),

c) Gy. Horváth László 2021. évi fordítása.

² <https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

Tolsztoj mottóként bibliai idézetet választott. Az idézet helye a korabeli olvasó számára vélhetőleg ismert volt. Róma 12:19: Ne álljatok bosszút önmagatokért, szeretteim, hanem adjatok helyet az ő haragjának, mert meg van írva: *Enyém a bosszúállás, én megfizetek* – így szól az Úr.³ Az orosz nyelvű Biblia mai orosz átírással ezt így adja vissza: Не мстите за себя, возлюбленные, но дайте место гневу [Божию]. Ибо написано: *Мне отмщение, Я воздам*, говорит Господь.⁴

A Pál apostolnak a rómaiakhoz írt leveléből vett idézet több szinten is jelértékű tartalmat hordoz. A nyelvi forma régisége az orosz anyanyelvűt azonnal a Biblia felé irányítja. Asszociálja Tolsztoj valláshoz kapcsolódó közismert szemléletét, amely a bosszúállás, a bíraskodás elvetését hirdeti. Tolsztoj gyűlölte az agressziót az igazságosztásban is, függetlenül saját keresztényi hitvallásától. Laziczius Gyula erről 1928-ban ezt írta: „Nyilvánvaló, hogy Tolsztoj vallásának vajmi köze van a kereszténységhez. Aki a kereszténység fogalmának csak némileg is érzi a historikumát, bátran mondhatja, hogy nem is keresztényi. Krisztus tanításának kivonata, józan, néha túljózan, önkényes és egyéni interpretálásban” (Laziczius 1928).

Az *Anna Kareninához* fűződően Tolsztoj azt a tanítást vezeti elő iránymutatóként, hogy az ítélkezés joga a történetek fölött nem az olvasó, a hétköznapi ember kezében van, hanem egyedül Isten privilégiuma. Erről Németh László így ír: „Ha Tolsztoj vallásosságát keletkezésében akarjuk megérteni, nem az öregkori vallomásait, hanem megint az *Anna Kareninát*-t kell elővennünk. Az *Anna Karenina* többek közt az Istenhez vezető kalauz is: a természettudományban felnőtt Levin rájön, hogy a dajkájának, feleségének, s más derék embereknek, az orosz nép kilencvenkilenc százalékának a hite nem bolondság, s fokról fokra, anélkül, hogy a racionalizmusát megtagadná [...] maga is felküzdí magát eddig a hitig” (Németh 1975: 45).

A nyelvi archaizmus, a bibliai orosz nyelvhasználat formailag magyarra nem adaptálható. Felvetődik a kérdés, vajon a mai magyar olvasó számára jelértékű-e a bibliai idézet anélkül, hogy a Pál apostoli hely meg lenne jelölve? Ezek a jelentések a magyar fordítások szövegéből az idő múlásával külön magyarázat nélkül nem bonthatók már ki. A mai magyar olvasó a régies formájú szöveg jelértékét nem tapasztalhatja, nem valószínű, hogy a bibliai utalás helyét a 19. századi befogadóhoz hasonlóan felismeri. Így ezek a jelentésrétegek fordítási veszteséggént rejtve maradnak.

3. A regény szállóigévé vált első mondata

a) *Все счастливые семьи похожи друг на друга, каждая несчастливая семья несчастлива по-своему.* (Tolsztoj 2025/a)

³ <https://szentiras.hu/biblia/kg/ROM/12> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

⁴ <https://www.bible-ru.org/romans-12.html> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

b/1) *A boldog családok mind **hasonlók egymáshoz**, minden boldogtalan család **a maga módján az**.* (Tolsztoj 1964: 7)

b/2) *A boldog családok mind **hasonlók egymáshoz**, minden boldogtalan család **a maga módján az**.* (Tolsztoj 2025)

c) *A boldog családok mind **egyformák**, minden boldogtalan család **a maga módján boldogtalan**.* (Tolsztoj 2021: 9)

Ez a szállóigévé nemesült mondat azt az igazságot tartalmazza, amit a pszichológusok, filozófusok úgy fogalmaznak meg, hogy a negatív érzéseknek sokkal több megnyilvánulása létezhet, mint a pozitívaknak. Gy. Horváth erről a mondatfordításról úgy vélekedett, hogy „borzalmasan irodalmiatlan mondat. [...] Nem is hihető, hogy Németh László keze alól került ki, talán a szerkesztője faragta. A magyar az ilyen vonzatos névszói állítmányt (»hasonlók egymáshoz«) inkább igeivel szereti kifejezni: »hasonlítanak egymáshoz«. »Minden boldogtalan család a maga módján az«: »az« mi? Boldogtalan? Család? Boldogtalan család? Lóg a levegőben ez az »az«, véli Gy. Horváth. Az ő fordításában: „A boldog családok mind egyformák, minden boldogtalan család a maga módján boldogtalan”. Több 19. század végi arisztokrata orosz családra vonatkozik a summázó mondat. A történetfolyamban igazából mindenki mindenkivel rokon: Levin feleségül veszi Kittyt, Kitty Dolly testvére, Dolly Sztjiva felesége, Sztjiva Anna bátyja, Anna Betsy Tverszkaja hercegné férjének unokatestvére, Vronszkij viszont Betsy Tverszkaja unokatestvére és Anna szeretője, gyerekének az apja (vö. Mihalovich 2021). Németh László megoldása mellett egy érv szólhat: a szentenciaszerű tömörség detrakciós stílusalakzatot takar (valaminek az elhagyása). A ráutaló „az” névmással implicit módon sokkal nagyobb erővel utal az előző tagmondat fókuszba helyezett jelzős ellentétére: „*boldog – boldogtalan*”, mint az explicit kifejtés. Gy. Horváth megoldása kinyitja az implicit jelentésképzés feszültségét (mire is vonatkozik az „az” névmás), mert konkretizálva feloldja (vö. Szathmári 2008: 146–148).

4. A hétköznapi szóképek és a fogalmi metaforák világa

a) *Всё смешалось в доме Облонских. Жена узнала, что муж был в связи с бывшею в их доме Француженкою-гувернанткой, и объявила мужу, что не может жить с ним в одном доме.* (Tolsztoj 2025/a)

b/1) *Az **Oblonszkij-házban minden összekavarodott**. Az **asszony** megtudta, hogy az **urának** viszonya van a ház hajdani francia nevelőnőjével, s kijelentette, hogy **nem tud tovább együtt élni vele**.* (Tolsztoj 1964: 7)

b/2) *Oblonszkijéknál teljes volt a zűrzavar. Az asszony megtudta, hogy az urának viszonya van a ház hajdani francia nevelőnőjével, s kijelentette, hogy ezek után nem hajlandó egy fedél alatt élni vele.* (Tolsztoj 2025)

c) *Oblonszkijék házában minden összezavarodott. A feleség megtudta, hogy a férjének viszonya van a ház korábbi nevelőnőjével, és kijelentette, hogy ezek után képtelen egy házban élni vele.* (Tolsztoj 2021: 9)

A regény első fejezete Anna testvérének, Sztivjának a családjában kezdődik. Az Oblonszkij családra vonatkozik a regénykezdet a konfliktusról. Németh László első szövegváltozatában az *Oblonszkij-ház* az orosz eredetivel egyezően ugyanazzal a szóképpel él. Ez az adjekciós alakzat *pars pro toto*, olyan szinekdoché vagy metonímia, amely az egész részével, a házzal jeleníti meg az egészet, értve alatta az egész családot (vö. Szathmári 2008: 410–420). A második változatban a többes családnévi alak (*Oblonszkijék*) metaforikusan helyettesíti a tágabb *család* fogalmát. Gy. Horváth változatában a kettő együtt szerepel: a *ház* nem szó szerint értendő, hanem környezetként, a családhoz közelállók és az összetartozók köréként. A metonímia itt az orosz és a magyar stílusalakzatok között egyformán szerepel.

Az *összezavarodott, teljes volt a zűrzavar, összezavarodott* igék és igés kifejezések fogalmi metaforákként adják meg az orosz eredetihez hasonlóan a jelentéstöbbletet: A családi helyzetben a MEGOLDATLANSÁG fogalmát a zavaros FOLYADÉK képével érzékelteti⁵ (vö. Kövecses–Benczes 2010).

A házaspár említése mint *feleség* és *férj* csak Gy. Horváth fordításában követi az eredeti orosz megnevezést. A Németh László-féle magyar változat azonban ma már kevésbé használt, régiesnek ható fordítást ad, amikor az *asszony* és az *ura* szó párral él. A mai vidéki magyar nyelvhasználatban továbbra is használatos az *asszony* és az *ura* említőszó, amely a társadalmi státuszra is utal a házaspár tagjainál. Ez a metaforikus helyettesítés az orosz eredetiben nem szerepel.

A kiemelt utolsó képi szövegelem ismét metonímia: *nem tud tovább együtt élni vele, nem hajlandó egy fedél alatt élni vele, képtelen egy házban élni vele.* A fogalmi metafora ez esetben az EGYÜTTÉLÉS fogalmát a közös HÁZZal vagy tovább szűkítve a részletet, közös FEDÉLLEl helyettesíti.

A fordítási adaptációk rávilágítanak arra, hogy a magyar nyelvhasználat a hétköznapi beszélt nyelvben is megannyi szóképpel, metaforával, metonímiával él. De ez a képiség az igealakokra is jellemző. Igei metaforizációs helyettesítéssel gyakran találkozunk a legújabb fordítási megoldások között. A hetedik fejezetben Kitty és Levin spontán beszélgetése jól mutatja, hogyan alakul, változik a magyar nyelvhasználatban többek között a mozgást jelentő igék stílustartalma az évtizedek során.

⁵ A fogalmi metaforák összetevőit csupa nagybetűvel jelzi a szakirodalom.

- a) – Так **заезжай**, пожалуйста, к Болям, – сказала Кити мужу, когда он в одиннадцать часов, пред тем как уехать из дома, зашел к ней. – Я знаю, что ты обедаешь в клубе, папа тебя записал. А утро что ты делаешь?
– Я к Катавасову только, – отвечал Левин.
– Что же так рано?
– Он обещал меня познакомить с Метровым. Мне хотелось поговорить с ним о моей работе, это известный ученый петербургский, – сказал Левин.
– Да, это его статью ты так хвалил? Ну, а потом? – сказала Кити.
– Еще в суд, может быть, **заеду** по делу сестры. (Tolsztoj 2025/a)

- b/1) – **Menj el**, kérlek, Bolékhoz – mondta Kitty az urának, amikor az tizenegy órakor, mielőtt hazulról elhajtott, bement hozzá. – A klubban ebédeelsz, tudom; papa előjegyeztetett. De délelőtt mit csinálsz?
– Csak Katavaszovhoz **megyek** – felelte Levin.
– Hogyan, olyan korán?
– Megígérte, hogy összeismertet Metrovval – mondta Levin. – Szeretnék vele a munkámról beszélni, híres pétervári tudós.
– **Ahá**, az ő cikkeit dicsérted annyira – mondta Kitty. – No és aztán?
– A bíróságra is **elmegyek**, lehet, a nővérem dolgában. (Tolsztoj 1964: 290–291)

- b/2) A magyar elektronikus könyvtár és a nyomtatott Németh László-változat csak az *ahá* indulatszóban különbözik. Az interneten már csak *aha*-ként szerepel az orosz *igen* mondatszó. (Tolsztoj 2025)

- c) – Szóval kérlek, **menj el** Bolékhoz – mondta Kitty a férjének, amikor az tizenegy körül belépett hozzá, hogy elbúcsúzzon. – Tudom, hogy a klubban fogsz ebédelni, hogy a papa bejelentett. És délelőtt mit fogsz csinálni?
– **Beugrom** Katavaszovékhoz – felelte Levin.
– Ilyen korán?
– Megígérte, hogy bemutat Metrovnak. Szeretnék beszélgetni vele a munkámról, híres pétervári tudós – mondta Levin.
– **Igen**, az ő cikkeit dicsérted annyira, ugye? és utána? – kérdezte Kitty.
– Esetleg **benézek** a bíróságra, a nővérem dolgában. (Tolsztoj 2021: 232)

A mozgást jelentő orosz *заезжай* ige magyar variánsa Németh Lászlónál egyszerűen *elmegyek*. Gy. Horváthnál az intenzívebb, bizalmasabb *esetleg, talán* jelentéssel gazdagított *beugrok, benézek* szinonimák formájában jelenik meg. A társalgási stílus metaforizációja a fogalom képi világát ilyen módon színesebbé alakítja.

5. Társadalmi státusz az említő szóalakokban és a megszólításban

Az első fejezetben a férj, Sztyiva félrelépését megtudva a feleség döntésre szánja el magát, azonnal elutazik. Matvej, a szolga ezt így jelenti be: *az úrnő elmegy, csináljanak, amit akarnak*. Fordítási gondot a feljebbvaló harmadik személy szavainak tartalmi idézete, valamint a második személyű odafordulás és eközben a társadalmi státusznak megfelelő megszólítás jelent.

a) – Дарья Александровна **приказали доложить**, что они **уезжают**. **Пускай делают, как им, вам то есть, угодно**, – сказал он, смеясь только глазами, и, положив руки в карманы **и склонив голову набок, уставился на барина**. (Tolsztoj 2025/a)

b/1) – Darja Alekszandrovna *azt mondta, jelentsem, hogy elutazik. Tegyen úgy, mármint ön, ahogy kedve tartja* – mondta, csak a szemével nevetve, s kezét a zsebébe dugva, oldalvást hajtott fejjel bámult az urára. (Tolsztoj 1964: 12)

b/2) – Darja Alekszandrovna *azt mondta, jelentsem, hogy elmegy itthonról. Csináljon, mármint a kegyelmes úr, amit akar* – mondta, csak a szemével nevetve, s kezét a zsebébe dugva, oldalvást hajtott fejjel bámult az urára. (Tolsztoj 2025)

c) – Darja Alekszandrovna *azt üzeni, ők elköltöznek. Csináljon, mármint az uraság, amit akar* – mondta csak a szemével mosolyogva, és kezét zsebre vágva, fejét félrebillentve nézett gazdájára. (Tolsztoj 2021: 14)

Németh László első fordítása említőszóként az orosz eredetit követve a semleges *ön* névmással, *mármint ön* fordulattal él. A második szövegvariáns a társadalmi rangot is beépíti: *mármint a kegyelmes úr*. Gy. Horváth újabb variánst talál: *mármint az uraság*. Társadalmi státuszt hordoznak az igei szóalakok is. Ennek adaptálása a magyarban azért nehéz, mert a magyar nem használ többesszámot a tiszteletadás jeleként. A „királyi többes” legfeljebb első személyben használatos: *úgy gondoljuk*. Az úrnőről tiszteletet adva oroszul többes számú igealakkal tesz említést a szolga, amikor közli, hogy *megparancsolták, mondjam meg, hogy elutaznak*. Ugyanakkor úgy is érthető, hogy többen lesznek, akik távoznak. A szövegvariánsok mindkét jelentésbeli lehetőséget tükrözik a fordításban, bár itt az oroszban rejlő teljes tiszteletadás formája legfeljebb egy *méltóztat* betoldásával lenne érzékeltethető – *parancsolni méltóztatott, el méltóztat utazni* –, de teljesen nem adaptálható.

6. Reália, közmondás és a klimatikus viszonyok

Sztyiva félrelépését az egész Oblonszkij-ház elítéli. A dada, aki a feleség legjobb barátnője, szintén próbálja rábeszélni a tanácstalan, megszeppent férjet, hogy elutazása előtt, legalább még a kijáratnál próbálja más belátásra bírni a feleséget:

a) – Вы сходите, сударь, повинитесь еще. Авось **Бог даст**. Очень мучаются, и смотреть жалости, да и всё в доме **навынтараты пошло**. Детей, сударь, пожалеть надо. Повинитесь, сударь. Что делать! **Люби кататься...** (Tolsztoj 2025/a)

b/1) – *Menjen le hozzá, uram, kérje meg; **Isten tán segít**. Nagyon gyötrődik, nézni is szívfájás; az egész ház **tótágast áll**. Meg kell hogy essék az ember szíve a gyerekeken. Kérlelje meg, uram. Mit is tehetünk? **Aki szeret szánkázni...*** (Tolsztoj 1964: 12)

b/2) – *Menjen le hozzá, uram, kérlelje; **Isten tán segít**. Nagyon gyötrődik, nézni is szívfájás; meg aztán az egész ház **tótágast áll**. Meg kell, hogy essék az ember szíve a gyerekeken. Kérlelje meg, uram. Mit is tehetünk? **Aki szeret szánkázni...*** (Tolsztoj 2025)

c) – *Menjen be hozzá, uram, kérjen még egyszer bocsánatot. **Isten megsegélje!** Nagyon szenved, nézni is rossz, a házban meg **minden a feje tetején áll**. Legalább a gyerekeken essen meg a szíve. Kérjen bocsánatot, uram! Mit tehetnénk? **Aki tűznél melegedni akar, a füstöt is szenvedje!*** (Tolsztoj 2021: 15)

A szövegrészben két reália értékű frazeologizmus is van. Az egyik az orosz *Isten ad*, amit *Isten tán segít*, illetve *isten megsegélje* fordulattal adaptálnak a fordítók. Talán a legmegfelelőbb lenne az adott szituációban az *Isten irgalmas* átültetés. A másik reália, amelyre fordítási szempontból figyelnünk érdemes, annak kifejezése, hogy a házban felfordulás, *összevisszaság van*. Ezt Németh László *a ház tótágast áll* szólással fordítja, amely a mai magyar nyelvhasználatban már nehezen értelmezhető archaizmus. A 20. század közepén valószínűleg értették, hogy a szóban forgó kifejezés egyrészt *kézenállást*, *fejenállást*, másrészt *összevisszaságot* jelenthet. Gy. Horváth ezt észrevéve, a kifejezést – metaforikusan ugyan, de – így adaptálja: *minden a feje tetején áll*.

Az idézett szövegrészben a leginkább szembeötlő a végén a dada félbehagyott közmondása. Az orosz eredeti: *Aki szánkázni szeret...* Az elhallgatott folytatás: *szeresse a szánkót is húzni*. Vagyis: ha félrelépett a férj, viselje el ennek következményeit is. Ezt a közmondást azonban a magyar olvasó nem ismeri. Né-

meth László lábjegyzetben bontja ki a jelentést. Még ha ismerné is a befogadó, a mai magyar telek, klimatikus viszonyok már nemigen vetítik elé a szánkózás örömeinek hétköznapi képi megjelenését, amit még a 20. században fel tudtak idézni. Fél szavakból pedig végképp nem tudja senki, a közmondás mit is jelenthet, miként folytatódik. Ezért Németh Lászlóval szemben Gy. Horváth egy régi, de érthető magyar közmondással adaptálja az orosz eredetit, a *tűz* és a *füst* ellentétére épülő magyar képi megjelenítést épít be a szövegbe: *Aki tűznél melegedni akar, a füstöt is szenvedje!*

7. A temporális dimenzió és a folytonos adaptáció kényszere a nyelvi közvetítésben

Az idő dimenziója, a temporalitás meghatározó az irodalmi szöveg értelmezésében és az idegen nyelvi szövegek újrafordításában. Ezt tapasztaltuk az Anna Karenyna 1951. évi Németh László-féle adaptációja, ennek javított változata és Gy. Horváth László 2021-es újrafordításának vizsgálata során. A kulturális jelképzés (szemiózis) folyamata és a szóképek, fogalmi metaforák jelentésképzése szoros kapcsolódást mutat a nyelvhasználat koronként változó dinamizmusával.

Nem véletlen, hogy a szemiotikusok klasszikusai között M. J. Lotman munkáiban a kultúráról mint szövegről esik szó, s maga a kultúra fogalma válik központivá, szinte kiszorítva a nyelv fogalmát. Lotman a kultúrát mint jelrendszert fogja fel, amely lényegében az ember és a környező világ kapcsolatteremtő közvetítője. A kultúra a külső világról ad válogatott és strukturált információkat, véli Lotman több öt követő szemiotikussal együtt (vö. Lotman 2013, Kroó 2019).

A szemiotika mellett elhelyezhetjük az újrafordításokat a megismeréstudomány kognitív keretében is. A nyelvet, a megismerést, vagyis a kogníciót és a kultúrát a jelentés köti össze. A jelentésalkotás folyamatában ötlépcsős folyamat írható le:

1. Valamely entitás (dolog, tárgy, jelenség) strukturális jellemzőinek megállapítása.
2. Olyan kategóriareprezentáció keresése, amely strukturálisan hasonló az illető entitáshoz.
3. A leginkább hasonlító kategóriareprezentáció kiválasztása.
4. Az entitással kapcsolatos következtetések levonása.
5. A kategorizációval kapcsolatos információk tárolása (vö. Kövecses–Benczes 2010, Tátrai 2011).

A fordítók ezeket a lépéseket teszik meg, amikor az eredeti szövegtől a pragmatikai újraértelmezés útján eljutnak a célnyelvi szöveg egy variatív átültetéséhez (Tátrai 2011, Lőrincz 2004, Lőrincz 2021). A vizsgálat alá vont Németh László-i és Gy. Horváth Lászlótól származó újrafordítások alapján azt látjuk, hogy a fogalmi metafora alapértelmezése minden átültetésben azonos. Az alapjelentések párhuzamossága mellett viszont ott van a variativitás is. Ha egy képze-

letbeli többdimenziós rendszerben a morfológiai, szintaktikai, lexikológiai stb. alapjelentéseket vertikális síkon helyezzük el, a különböző korok fordítási variativitása egyenes jegenyefák soraként horizontálisan vetül elénk. A temporalitási mezőben az egyéni és a korfüggő, a szubjektív és a kanonikus nyelvhasználatot a nyelvi dinamizmus összességében ragadhatjuk meg. Nem a nyelvek strukturális különbözőségére gondolunk, amilyen az agglutináló és a flektáló jelleg, a nyelvtani nem vagy az ige szemlélet kategóriái, nem az alá- és mellérendelt szintaktikai struktúrákra, hanem a világlátás mentális, kognitív dinamikájára. A kultúratörténeti és a szemiotikai fordításstilizsztikát kell fókuszba helyeznünk.

A fordításbeli adaptációkban fontosak az igei és a névszói szerkezetek, valamint a jelzős szintagmák, a frazémák, amelyek az expresszivitás és az emotív tartalmak közvetítésének legfőbb eszközei. Ugyanígy döntőek a stílusalakzatok is a visszafogott plaszticitástól az erőteljes képi nyelvhasználatig. A hermeneutikai ív, amely a mindenkor befogadóhoz igazítva a közvetítésben a fordítói szubjektív nézőpontot és a korstílus nyelvi kánonját is tükrözi, koronként újraépíti önmagát, és folyamatos adaptációra, alkalmanként új interpretációra, újrafordításra készíti az irodalom nyelvi közvetítőit.

Irodalomjegyzék

- Jánossy L. 2023. *Interjú. Gy. Horváth László: A szerző nagy gonddal komponált mondatait fordítjuk*. 2023. február 2. <https://litera.hu/magazin/interju/gy-horvath-laszlo-a-szerzo-nagy-gonddal-komponalt-mondatait-forditjuk.html> (Letöltve: 2025. 07. 15.)
- Kövecses Z.–Benczes R. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Króó K. 2019. Az irodalmi szövegdinamika mint szemiotikai probléma I. (Bevezető tanulmány) In: Szívós M. (szerk.): *Jeltudós a katedrán* 1. Budapest: Szemiotikai Társaság, 61–71.
- Króó K. 2020. *Korunk hőse. Korunk irodalomszemiotikája? Karakterpoétika és olvasásszemiotika Lermontov regényében*. Budapest: L' Harmattan Kiadó.
- Kulcsár Szabó E. 2000. *Irodalom és hermeneutika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laziczus Gy. 1928. A bölcselő Tolsztoj. *Nyugat*, 1928/18. (<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00451/14091.htm>) (Letöltve: 2025. 07. 15.)
- Lotman, J. 2013. Лотман, Ю.–Иванов, В. Вс.–Пятигорский, А. М.–Топоров, В. Н.–Успенский, Б. А.: Тезисы к семиотическому изучению культур (в именовании к славянским текстам) [1973]. In: Salupere, S.–Torop, P.–Kull, K. (eds.): *Beginning of the Semiotics of Culture* (= Tartu Semiotics Library 13) Tartu: University of Tartu, 79–104.

- Lőrincz Cs. 2004. A „kifejezés nélküli” hermeneutikája. In: Fehér M.–Kulcsár Szabó E. (szerk.): *Hermeneutika, esztétika, irodalomelmélet*. Budapest: Osiris Kiadó, 121–146.
- Lőrincz J. 2021. *Kontrasztív nyelvészet – kontrasztív stilisztika* (2. jav. kiadás). Komárom: Sellye János Egyetem.
- Mihalovich D. 2021. *Interjú. Mi a bűne? Élni akart! Így ejt rabul minket másfél évszázada Anna Karenina*. 2021. december 19. <https://wmn.hu/kult/56565-mi-a-bune-elni-akar-igy-ejt-rabul-minket-masfel-evszazada-anna-karenina> (Letöltve: 2025. 07. 15.)
- Németh L. 1963. Gályapadból laboratórium. In: *A kísérletező ember*. Budapest: Magvető Kiadó, 313–412.
- Szathmári I. (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolsztoj L. 1964. *Anna Karenina*. (Ford. Németh László.) Budapest–Uzsgorod: Európa Könyvkiadó, Kárpáti Kiadó.
- Tolsztoj L. 2021. *Anna Karenina*. (Ford. Gy. Horváth László.) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Tolsztoj, L. 2025/a. *Anna Karenina* (Orosz nyelven.) https://azbyka.ru/fiction/anna-karenina/?full_text=1 (Letöltve: 2025. 07. 15.)
- Tolsztoj L. 2025. *Anna Karenina* (Ford. Németh László.) <https://mek.oszk.hu/00500/00510/html> (Letöltve: 2025. 07. 15.)
- Németh L. 1975. Tolsztoj inasaként. In: *Megmentett gondolatok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 28–51.
- Németh L. 2001. Életemről, munkáimról. In: Monostori Imre (szerk.): *In memoriam Németh László. A minőség forradalmára*. Budapest: Nap Kiadó.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Literary Translation as Adaptation and Interpretation

According to the hermeneutic approach, translation—as an act of reproducibility—is perceived as a secondary or retrospective element within a linguistic-media event. In this sense, it functions as a recoding, as an adaptation between two languages. However, literary translation is also an act of interpretation, inseparable from the phenomenology of reading. Within this conceptual framework, dynamic temporality implies that, depending on the period, the translator-reader may assign different meanings to the original text. Each concept can trigger a unique process of meaning generation. If a newer translator interprets the meanings of the source text differently, the result will be a distinct text in the target language. Dynamic temporality and cognitive semantics play a role in this transformative process. This is demonstrated through our stylistic analysis of the translation of *Anna Karenina* by László Németh (1951) and its most recent retranslation by László Gy. Horváth (2021).